

Speculum arabicum. Intersecting Perspectives on Medieval Encyclopaedism. Proceedings of the International Conference at Louvain-la-Neuve and Cambron-Casteau, 22–24 May 2017, eds. Godefroid de Callataÿ, Mattia Cavagna, Baudouin Van den Abeele, Turnhout–Louvain-la-Neuve, Brepols–Centre d'études médiévales, 2023, ss. 352 (Textes, Études, Congrès, 33). ISBN: 978-94-6451-922-8

DOI: 10.25951/11137

Rozwój średniowiecznej nauki od dawna fascynuje badaczy zgłębiających ten wątek na wielu płaszczyznach. Jedną z nich jest bez wątpienia zagadnienie wkładu uczonych wywodzących się z kręgu kultury arabsko-muzułmańskiej. Fakt, że wkład ten był ogromny, nie ulega wątpliwości, co po wielokroć zostało już udowodnione w odniesieniu chociażby do nauk matematyczno-astronomicznych, fizyki, medycyny, alchemii, astrologii, ale też filozofii czy szeroko – nauk przyrodniczych. Nie sposób nie dostrzec także ich wkładu w zakresie rozwoju techniki. A zatem „zakres długu Europy wobec uczonych średniowiecznego islamu” (s. 6) jest potężny. Skalę tego „długu” pokazują uczeni, którzy zajęli się badaniami nad średniowiecznym encyklopedyzmem w kontekście powiązań z wpływami arabskimi. Pomysł, sam w sobie, nie jest nowy, albowiem po wielokroć dotychczas podejmowano zagadnienie średniowiecznego encyklopedyzmu, przy czym, na co należy zwrócić uwagę, brak było symbiozy pomiędzy badaniami nad encyklopedyzmem arabskim, bizantyjskim czy łacińskim. Lukę tę i potrzebę „uwspólnienia” badań dostrzegli inicjatorzy realizowanego i finansowanego przez ARC – Actions de Recherche Concertées na Université catholique de Louvain w latach 2012–2017 projektu pt. „Speculum Arabicum: Objectifying the Contribution of the Arab-Muslim World to the History of Sciences and Ideas: The Sources and Resources of Medieval Encyclopaedism” [Speculum Arabicum: Obiektywizacja wkładu świata arabsko-muzułmańskiego do historii nauki i idei: źródła i zasoby średniowiecznego encyklopedyzmu]. Międzynarodowa współpraca (w projekcie uczestniczyli uczeni z wielu ośrodków naukowych z Francji, Włoch, Wielkiej Bry-

tanii) zaowocowała wspólną, znakomitą publikacją naukową, na którą składa się 13 artykułów pierwotnie zaprezentowanych na międzynarodowym sympozjum zamykającym projekt.

A monografia ta, zaiste, zasługuje na rekomendację. Członkowie Zespołu oddali bowiem do rąk czytelnika znakomity tom poświęcony wieloaspektowości badań nad średniowiecznym encyklopedyzmem. Tematyczne rozważania, jak wspomniano, zamknięto w trzynastu rozdziałach, które podzielono na trzy nienumerowane części. Całość poprzedza Wprowadzenie (*Introduction*, s. 5–17) autorstwa Godefroida de Callatay, Mattia Cavagna, Baudouin Van den Abeele, w którym autorzy przedstawili stan badań i wiedzy na temat średniowiecznego encyklopedyzmu (łacińskiego, bizantyjskiego, arabsko-muzułmańskiego), kreśląc tym samym swoiste tło dla prezentowanych w dalszej kolejności artykułów. Tu także omówiono projekt, w którego ramach prowadzono badania. Podobną, wprowadzającą rolę pełni kolejny artykuł, napisany przez Baudouin Van den Abeel, a zatytułowany *Encyclopédies latines du Moyen Âge: acquis et perspectives de la recherche* [Łacińskie encyklopedie średniowiecza: osiągnięcia i perspektywy badawcze] (s. 19–64), przy czym tutaj obszernie rozważania autor rozpoczął od szczegółowego omówienia gatunku literackiego, jakim były średniowieczne encyklopedie, a prezentację poszczególnych, kluczowych dla epoki dzieł przedstawił w sposób chronologiczny. Tu także omówione zostały perspektywy badawcze, ponadto, co godne odnotowania, zaprezentowano tabelaryczne zestawienie encyklopedii łacińskich z okresu od około 600 do 1490 r. (*Annexe*, s. 62–64). Obydwie zatem części stanowią obszerny wstęp, mający za zadanie wprowadzić czytelnika w tematykę rozważań prowadzonych w kolejnych rozdziałach. A te, jak już wspomniano, podzielono na trzy tematyczne, nienumerowane części.

Część pierwsza, zatytułowana *Knowing Heaven and Earth* [Poznanie Nieba i Ziemi] (s. 65–140), zawiera następujące artykuły: *Astrological and Prophetic Cycles in the Pseudo-Aristotelian Hermetica and Other Islamic Esoterica* [Cykle astrologiczne i prorocze w Pseudo-Arystotelesowskiej *Hermetyce* i innych ezoterykach islamskich] autorstwa Godefroid de Callatay i Liany Saif (s. 67–82); Charles'a Burnetta *The Astrological Liber novem iudicum. A Kind of Encyclopedic* [Astrologiczne *Liber novem iudicum*. Rodzaj encyklopedii] (s. 83–96). Jean-Charles Ducène napisał tekst pt. *La géographie dans les encyclopédies mameloukes (XIIIe–XIVe s.): entre vision figée du monde et mise à jour* [Geografia w encyklopediach mameluckich (XIII–XIV w.): między utrwaloną wizją świata a aktualizacją] (s. 97–111). Z kolei spod pióra Fatmy Sinem Eryilmaz wyszedł artykuł pt. *The Manipulation of Ancient and Medieval Knowledge in the Ottonian Court* [Manipu-

lowanie wiedzą starożytną i średniowieczną na dworze ottońskim] (s. 113–140). A zatem wszystkie teksty koncentrują się wokół zagadnienia poznania zarówno elementów świata księżycowego (tytułowego Nieba), jak i świata podksiężycowy, a więc Ziemi oraz korelacji pomiędzy nimi.

Na drugą (nienumerowaną) część, noszącą tytuł *Studying and Using the Animal World* [Badanie i wykorzystanie świata zwierząt] (s. 141–220) składają się następujące artykuły: Grégory'ego Clesse *De la source au confluent: les citations de médecins arabes par les compilateurs latins du XIIIe siècle* [Od źródła do ujścia: cytaty z arabskich lekarzy w XIII-wiecznych kompilatorach łańskich] (s. 143–161), Giuseppe Zarra *Le Thesaurus pauperum et l'encyclopédisme médiéval* [*Thesaurus pauperum* i średniowieczny encyklopedyzm] (s. 163–178); ponadto tekst autorstwa Meyssy Ben Saad pt. *Spécificité du discours naturaliste d'al-Gazih (776–868): quelle influence sur la zoologie arabe médiévale?* [Specyfika dyskursu przyrodniczego al-Gaziha (776–868): jaki wpływ wywarł on na średniowieczną zoologię arabską?] (s. 179–200) i wreszcie Thierry'ego Buqueta *La faune exotique dans le Liber de natura rerum de Thomas de Cantimpré. Quels nouveaux apports?* [Egzotyczna fauna w *Liber de natura rerum* Thomasa de Cantimpré. Co nowego?] (s. 201–220). W tej zatem części autorzy skupili się na analizie wątków przyrodniczych (świat roślin, zwierząt, minerałów), odgrywających istotną rolę w życiu każdego człowieka, co dostrzegali autorzy średniowiecznych encyklopedii, tym zagadnieniom poświęcając znaczną część miejsca w swych dziełach.

W ostatniej, trzeciej części, noszącej tytuł *Diffusing Knowledge* [Rozpowszechnianie wiedzy] (s. 221–328), czytelnik odnajdzie następujące artykuły: Joëlle Ducos *L'encyclopédisme au carrefour des langues: l'exemple du De proprietatibus rerum de Barthélemy l'Anglais* [Encyklopedyzm na skrzyżowaniu języków: przykład *De proprietatibus rerum* Barthélemy'ego l'Anglais] (s. 223–248), Florence Ninitte *Secundum fratrem Vicentium: qu'ont retenu les lecteurs du Speculum historiale au sujet de l'Islam ? Le cas de Giovanni Colonna et de Laurent de Premierfait* [*Secundum fratrem Vicentium*: czego czytelnicy *Speculum historiale* dowiedzieli się o islamie? Przypadek Giovanniego Colony i Laurenta de Premierfait] (s. 243–269), Lorenzo Mainini »*Il Dizionario enciclopedico politico-scientifico-filosofica*«. *Pratique des textes et théorie de la culture, des »volgarizzamenti« jusqu'à Dante* [*Il Dizionario enciclopedico politico-scientifico-filosofica*. Praktyka tekstów i teoria kultury, od „volgarizzamenti” do Dantego] (s. 271–285). I jako ostatni zamieszczono artykuł autorstwa Mattia Cavagna zatytułowany *Traduire, écrire et imprimer la science. Notes sur quelques manuscrits et imprimés encyclopédiques et scientifiques conservés à la Bibliothèque royale de Belgique (XIVe–XVIe*

siècles) [Tłumaczenie, pisanie i drukowanie nauki. Uwagi na temat niektórych encyklopedycznych i naukowych rękopisów i druków przechowywanych w Królewskiej Bibliotece Belgii (XIV–XVI w.)] (s. 287–328). Jak więc zauważamy, tę część poświęcono tytułowemu „rozpowszechnianiu wiedzy”, na co bez wątpienia duży wpływ miało tłumaczenie średniowiecznych encyklopedii na języki wernakularne. Niebagatelną rolę w kolportażu wiedzy encyklopedycznej pochodzącej z różnych kręgów kultury i nauki miało powoływanie się albo wręcz „cytowanie”, jak byśmy powiedzieli dzisiaj, znanych i uznanych autorytetów ówczesnego świata nauki.

Część merytoryczną zamyka wykaz publikacji, jakie powstały w ramach projektu (*Publications of the ARC Project „Speculum Arabicum”*, s. 329–338). Całości dopełnia Indeks autorów i prac (*Index of Authors and Works*, s. 339–346) oraz Indeks rękopisów (*Index of Manuscripts*, s. 347–349). Na końcu książki, po spisie treści (*Table of Contents*, s. 351–352) zamieszczono wykaz publikacji wydanych w ramach serii *Textes, Études, Congrès* (*Collection Textes, Études, Congrès. Publiée par l’Institut d’études médiévales de l’Université catholique de Louvain*; 3 strony nienumerowane).

A zatem w tych 13 niezwykle interesujących artykułach, poprzedzonych znakomitymi, bogatymi treściowo wprowadzeniami, czytelnik otrzymał potężną dawkę wiedzy na temat średniowiecznego encyklopedyzmu, jego rozwoju, recepcji, wielopłaszczyznowości (historia, kultura, język, literatura, nauka, światopogląd, życie codzienne itp.), a wszystko w kontekście przenikania się wpływów arabsko-muzułmańskich z bizantyjskimi i łacińskimi, który to proces znajdował odzwierciedlenie w licznych źródłach wykorzystanych przez autorów artykułów, pośród których, co zrozumiałe, przeważają encyklopedie. A źródła te, zaiste, obfitują w informacje wszelakiej treści. W wiekach średnich bowiem encyklopedie odgrywały szczególną rolę – odzwierciedlały potrzeby, a w nieco mniejszym stopniu także intelektualne zainteresowania społeczeństwa, osobiste fascynacje oraz poziom erudycji jej twórców, porządkowały (w różnym stopniu, zależnym od osobistych, a więc mocno subiektywnych wyborów i możliwości autora) otaczający świat, pozwalały go lepiej poznać, nieco lepiej zrozumieć, a wszystko w porządku nie alfabetycznym (jak zapewne chciałby współczesny czytelnik), ale tematycznym. Encyklopedyzm średniowieczny, licznie reprezentowany zarówno w Europie łacińskiej, jak i w kręgu bizantyjskich oraz arabsko-muzułmańskich uczonych, był więc „pomostem [a właściwie, biorąc pod uwagę wielość jego oblicz – pomostami – SKZ] pomiędzy Arystotelesem i Pliniuszem z jednej strony, a z drugiej strony wielkimi humanistami europejskiego renesansu w stylu Ficina

czy Pico della Mirandoli [...], trudno przecenić znaczenie dzieł takich jak *De proprietatibus resum* Bartholomaeusa, *Księgę Suda* czy *Ihsa' al-'ulum* Al-Farabiego. Ale teksty te były w rzeczywistości czymś więcej niż tylko mostami oferującymi współczesnemu uczoneму obraz *Bildungsideal* danego społeczeństwa w danej epoce. W ostrym kontraście do rzekomego braku oryginalności gatunku encyklopedycznego ich autorzy często dostarczali nowych metod lub struktur pojmowania otaczającego ich świata” (s. 10).

I tak, jak średniowieczne encyklopedie pozwalały ich czytelnikom ten otaczający, często zachwycający, czasem przerażający, a zazwyczaj trudny do ogarnięcia i zrozumienia świat nieco uporządkować, tak tom, który otrzymał współczesny czytelnik, daje możliwość lepszego poznania założeń i specyfiki encyklopedyzmu średniowiecznego w jego różnych odsłonach – łacińskiej, bizantyjskiej i arabsko-muzułmańskiej. Wielowątkowość, jednoczesna spójność treściowa, bogactwo wykorzystanego materiału źródłowego i literatury przedmiotu ujęte w napisane pięknym językiem artykuły złożyły się na wartościowy pod względem merytorycznym tom, w którym na nowo możemy odkrywać średniowieczne encyklopedie...

Sylwia Konarska-Zimnicka (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

ORCID: 0000-0002-8337-1637

O autorce:

dr hab. Sylwia Konarska-Zimnicka – profesor w Instytucie Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.

Zainteresowania badawcze: historia nauki średniowiecznej i wczesnonowożytnej (przede wszystkim astronomia, astrologia, medycyna, ziołolecznictwo); historia kultury, historia rozrywki i kody, edytorstwo źródeł historycznych.

e-mail: zimnicka@ujk.edu.pl